

Доба Гетьманату	81
Доба Директорії УНР	86
Західно-Українська Народна Республіка (1918—1923)	94
VII. УКРАЇНА МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1918—1939)	99
Українські землі під більшовиками	99
Українські землі під Польщею	106
Період повоєнної стабілізації	106
Період реорганізації політичних формацій (1923—1930)	108
1930-ті роки: боротьба між політикою «нормалізації» і революційною дією	109
Українські землі під Румунією	110
Українські землі під Чехо-Словаччиною (Закарпаття)	112
Українська еміграція	113
VIII. УКРАЇНА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939—1945)	116
IX. УКРАЇНА ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1945—1990)	129
Повоєнний сталінський режим (1945—1953)	130
Спроби ревізії антиукраїнської більшовицької політики (післясталінський період 1953—1959 рр.) . Поступова десталінізація	135
Виступ нової генерації. Постанова дисиденства. Організація руху опору (1960-ті рр.)	140
Радикалізація національного питання в Україні (1970-ті рр.)	145
Посилений наступ проти національного руху в Україні (1980-ті рр.)	149
У пошуках виходу	151
Розвал імперії. Відродження державності України	156
Іменний покажчик	158
Географічний покажчик	167
Україна в 1917—1991 роках. Хронологічна таблиця	176
Бібліографія	206
Зміст	229

ВІД РЕДАКТОРІВ

Нову серію відкриває «Нарис історії України» двох зарубіжних українських істориків — професора Аркадія Жуковського (вступ, розділи I—III, VI—IX, хронологічна таблиця найважливіших подій, бібліографія) та професора Ореста Субтельного (розділи IV—V). Написано «Нарис ...» на основі їхнього ж тексту до англomовної «Енциклопедії Українознавства». Пропонована праця має ряд переваг, які вигідно вирізняють її з-поміж аналогічних робіт. Більшість синтетичних оглядів історії України — як довоєнних, так і тих, що вийшли друком на Заході,— завершуються описом подій напередодні Першої світової війни або української революції 1917—1920 рр. У «Нарисі ...» опис подій доведено до найновішого часу. Очевидне достоїнство «Нарису ...» полягає також у тому, що майже половину його обсягу присвячено оглядові найбільш сфальсифікованого відтинку української історії — національно-визвольним змаганням у XVIII—XX ст. Багато уваги приділено історії церкви та української еміграції. «Нарис ...» є своєрідним підсумком дослідження історії України кількома поколіннями українських істориків. Професори Аркадій Жуковський та Орест Субтельний належать до того покоління, яке в умовах повоєнної еміграції, працюючи у провідних західних наукових центрах, зробило чимало для осмислення української історії у ширшому — європейському та загальносвітовому — контексті. Авторське розуміння окремих історичних подій багато в чому відрізняється від трактування їх не лише в сучасній радянській, але й в українській дорадянській історіографії. Тому Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові випускає цю книжку з надією, що зможе не лише дати читачеві науково вивчений сучасний підручник з історії України, але й поживити вивчення української історії.

Ми свідомі того, що величезне зацікавлення громадськості українською історією не може бути повністю задоволене стислим, без належного відтінчення окремих осіб та найважливіших явищ викладом подій. Тому при редагуванні цього видання вважали можливим, користаючи з ласкавого дозволу авторів та поважаючи їхнє право на власну інтерпретацію, внести мінімальні, конче потрібні доповнення до оригінального тексту. Готуючи їх, ми користу-

валися насамперед працею одного з авторів, Ореста Субтельного, «Ukraine. A History» (London; Buffalo; Toronto, 1988).

Зміни стосувалися також термінів, узвичаєних у діаспорі, але не зовсім прийнятних для сучасного читача в Україні.

Текст редактовано згідно з вимогами другого видання Українського правопису 1960 р., затвердженого Академією Наук УРСР. Разом з тим, за наполяганням авторів, збережено відмінне від сучасних правописних норм написання власних назв (Авгсбург замість Аугсбург, Гайнріх замість Генріх, Івано-Франківське, Дніпродзержинське замість Івано-Франківськ, Дніпродзержинськ тощо). Доповнено найновішим матеріалом бібліографію та хронологічну таблицю. Додано також ілюстрації, іменний та географічний покажчики. Формуючи корпус ілюстрацій, ми прагнули відобразити в ньому ті постаті історії України, об'єкти матеріальної культури, події, про які йде мова у «Нарисі...». При доборі матеріалу взято до уваги як узагальнюючі роботи з історії України, так і періодичні видання, матеріали із державних і приватних архівів, авторські фото.

Ілюстрації підготував Юрій Головач, іменний та географічний покажчики до тексту «Нарису...» уклав Тарас Романюк.

На основі матеріалів професора Аркадія Жуковського карти виготовила Наталя Корчак.

Усім, хто допоміг підготувати рукопис до друку, висловлюємо щире подяку.

З М І С Т

<i>Від редакторів</i>	3
<i>Передмова</i>	5
<i>Вступ</i>	6
I. ПРАІСТОРІЯ І РАННЯ ІСТОРІЯ (200 000 р. до н. е.— IX ст. н. е.)	7
II. КНЯЖА ДОБА (IX ст.— 1349 р.)	13
Політичний та соціальний устрій Київської держави	22
Поділ Київської держави	24
Галицько-Волинська держава (1199—1349)	26
III. УКРАЇНА ЗА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЮ І ПОЛЬСЬКО-КОЗАЦЬКОЮ ДОБИ (ПОЧАТОК XIV ст.— 1648 р.)	32
Початки козацтва	38
IV. ДОБА КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1648р.— КІНЕЦЬ XVIII ст.)	43
Хмельниччина	43
Гетьманщина	45
Руїна	47
Доба Мазепи	50
Занепад автономії України	52
Лівобережна Україна	52
Кінець Гетьманщини	55
Правобережна Україна	56
Соціальні зміни	57
V. УКРАЇНА В СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ І АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЙ. НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII ст.— 1917 р.)	59
Відродження національної свідомості	60
Період реформ в Австро-Угорській і Російській імперіях	62
Соціально-економічні зміни	63
Зародження націоналізму та соціалізму	64
Розвиток у Західній Україні	67
Україна під час Першої світової війни	70
VI. ДЕРЖАВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ (УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА 1917—1920 рр.)	72
Українська Центральна Рада	72

Комаренко Н. Установи історичної науки в Українській РСР. 1917—1937 рр. К., 1973.

Котляр М. Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори. К., 1974.

Патрило І. Джерела і бібліографія історії української Церкви//Записки Чину святих Василіан. Рим, 1975.

Коваленко Л. А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. К., 1983.

Санцевич А. В. Українська радянська історіографія (1945—1982). К., 1984.

Mikhailo Hrushevs'kyi, 1866—1934: Bibliographic Sources/Ed. L. Wynar. New York; Munich; Toronto, 1985.

Историкография истории Украинской ССР/Ред. И. С. Хмель и др. К., 1987.

ПЕРЕДМОВА

Історія України сьогодні — одна з найбільш занедбаних українознавчих дисциплін у нашій Батьківщині. З боєм писав Олександр Довженко, що українці позбавлені історії. Протягом десятків років невблаганна система робила все можливе, щоб позбавити нас минулого, деформувати його й узалежнити від московської імперії. Михайло Брайчевський констатував «своєрідну інтерпретацію» історії України, мовляв, «виходило, що на протязі багатьох століть український народ боровся головним чином... проти власної національної незалежності... що всі ті, хто кликали його на боротьбу за національну незалежність, були... найлютішими ворогами українського народу... все оцінювалося з... позиції щодо Росії» (Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? — Торонто, 1972.— С. 18). Міжнародної слави знавець Радянського Союзу, Гелен Карер-д'Енкос, стверджувала: «Неросійські народи змушені (читай — примушені) зі свого минулого зберігати тільки те, що їх зближувало з Росією. І позбавленим власного минулого, їм не лишається нічого іншого, як історично ототожнювати себе з російським народом...» (Carrère d'Encausse H. L'Empire éclaté — la révolte des nations en URSS.— Paris, 1978.— P. 32).

Більшість підручників з історії України, виданих на Заході, зокрема «Нарис історії України» (1933, т. I—II) Д. Дорошенка, «Історія України» (1949) І. Холмського-Крип'якевича, «Ілюстрована історія України» (1918) М. Грушевського, висвітлюють події до початку ХХ ст. Дещо далі, тобто до 1920 р., до кінця існування Директорії, просула свій аналіз Н. Полонська-Василенко («Історія України», 1972—1976, т. I—II).

Для заповнення, бодай часткового, тої великої прогалини, що існує, підготовлено на основі «Енциклопедії Українознавства» стислий «Нарис історії України», який охоплює події від найдавніших часів до нинішнього дня. Періодизацію проведено за характерними політично-культурними проявами життя українського народу. На основі цієї схеми можна буде опрацювати ґрунтовніший підручник з історії України.

До «Нарису...» подано основні праці з історії України, а також долучено хронологічну таблицю найважливіших подій, почавши з 1917 р.

АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ

ВСТУП

Під історією України ми розуміємо історію українського народу на основних землях його поселення, а також історію його предків, від найдавніших часів до сьогодення. Це історія українських земель, історія території, на якій перебував чи перебуває український народ, інколи разом з іншими племенами чи народами, історія державної влади чи інституцій, що правили визначеною територією.

У цій праці охоплюватимемо різні аспекти: політичний, соціально-економічний, культурний, релігійно-церковний; будемо розглядати соціальні верстви, стани, класи, спеціальну увагу приділятимемо провідній верстві та народним і державницьким процесам.

Періодизацію історії України проводимо за національним принципом: доби й історичні періоди відповідають характерним етапам буття і політично-соціальним формам розвитку, витвореним українським народом. Крім праісторії і ранньої історії, розглянемо доби княжу, литовсько-руську, козацьку, козацько-гетьманську, культурно-національного відродження, державного відродження України 1917—1921 рр., міжвоєнної окупації українських земель сусідами, період Другої світової війни, радянський період.

Велика трудність у викладі історії України полягає у тому, що протягом віків змінювалася територія українського поселення, на ній у той самий час існували різні політично-державні формації, часто співіснували різні державні структури (наприклад, Гетьманщина, устрій Правобережної України, Запоріжжя). Ці труднощі стосуються більшою мірою історії західних українських земель, які тривалий час жили відрубно від Центральної України і де у специфічних історичних і політичних обставинах поставали окремі краї — Галичина, Буковина, Закарпаття, Волинь, що мали власну історію. Оскільки ці землі — і центральні, і західні — були заселені одним автотонним українським населенням, їх об'єднувала спільність мови, національно-культурних і релігійних особливостей, майже тотожна соціальна структура. Особливі труднощі при вивченні історії України створює і та обставина, що у нас протягом віків не було власної держави, самостійних українських політичних формацій, і Україна чи її частини належали до Польщі, Туреччини або Росії. Сьогодні Україна на переважній частині своєї етнічної території становить державну одиницю — Українську Радянську Соціалістичну Республіку, одну з п'ятнадцяти республік СРСР, проте її права дуже обмежені.

Андрусак М. Українська історіографія 1921—1930 рр.//Літопис «Червоної Калини». Львів. 1932. Ч. 9—10.

Грушевський М. Об украинской историографии XVIII в.//Известия АН СССР. М., 1934.

Borschak E. L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale. Paris, 1935.

Korduba M. La littérature historique soviétique ukrainienne. Compte-rendu 1917-1931. Varsovie, 1938. 2-е вид.: Munich, 1972.

Андрусак М. Українська історіографія: Погляд на розвиток і характер української історіографії продовж 900 років (1039—1939)//Збірник Українського Наукового Інституту в Америці. Сент-Поль; Прага, 1939.

Krupnytsky V. Die ukrainische historische Wissenschaft in der Sowjetunion 1921-1941//Jahrbuch für Geschichte Osteuropas. Breslau; Berlin, 1941. Bd. II—V.

Лось Ф. Е. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади//Розвиток науки в УРСР за 40 років. К., 1957.

Крупницький Б. Українська історична наука під Советами, 1920—1950. Мюнхен, 1957.

Doroshenko D. A Survey of Ukrainian Historiography. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917-1956//The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. 1957. Vol. V—VI. № 18—20.

Марченко М. І. Українська історіографія (З давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959.

Крип'якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). К., 1962.

Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. Нью-Йорк, 1963.

Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень//Український історичний журнал. 1967. № 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10.

Pidhainy O. Ukrainian Historiography and the Great East-European Revolution. Toronto; New York, 1968.

Дядиченко В., Лось Ф., Сарбей В. Розвиток історичної науки в УРСР (1945—1970). К., 1970.

Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст., X., 1970.

Чубатий М. Українська історична наука. Її розвиток та досягнення. Філадельфія, 1971.

Санцевич А. В. Джерелознавство з історії УРСР післявоєнного періоду (1945—1970). К., 1972.

Полонська-Василенко Н. Нарис історіографії України. Історія України. Мюнхен, 1972. Т. I.

Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади/Ред. Гуржій І., Калениченко П. К., 1973.

Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19—20 століття (до 1917 року). Мюнхен; Нью-Йорк, 1973.

Український Правозахисний Рух: Документи й матеріали Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських Угод/Ред. О. Зінкевич. Торонто; Балтимор, 1978.

Сверстюк Є. Вибране. Б. м.: Сучасність, 1979.

The Human Rights Movement in Ukraine: Documents of the Ukrainian Helsinki Group/Eds. L. Verba. B. Yasen. Baltimore, 1980.

Farmer K. C. Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era: Myth, Symbol and Ideology in Soviet Nationalities Policy. The Hague, 1980.

Українські поселення: Довідник/Ред. А. М. Мілянчик//Записки НТШ. Нью-Йорк, 1980. т. 200.

Himka J.-P. Leonid Plyusch: The Ukrainian Marxist Resurgent//Journal of Ukrainian Graduate Studies. 1980. Vol. 5.

Rudnytsky I. L. The Political Thought of Soviet Ukrainian Dissidents//Journal of Ukrainian Studies. 1981. Vol. 6. Укр. пер.: Рагуша (Львів). 1990. № 3.

Рибалка І. К., Довгопол В. М. Історія Української РСР: Епоха соціалізму. К., 1982.

Grigorenko P. Memoirs. London, 1983.

Krawchenko B., Carter J. Dissidents in Ukraine before 1972: A Summary Statistical Profile//Journal of Ukrainian Studies. 1983. Vol. 3.

Ukraine after Shelest/Ed. B. Krawchenko. Edmonton, 1983.

Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Мюнхен, 1985. Т. I. 1945—1951.

Marples D. Chernobyl and Nuclear Power in the USSR. New York, 1986.

Szporluk R. The Ukraine and Russia//The Last Empire: Nationality and the Soviet Future/Ed. Conquest R. Stanford, 1986.

Сверстюк Є. Собор у риштуванні//Київ. 1989. № 10—12.

Дзюба І. З відстані чвертьстоліття//Вітчизна. 1990. № 8.

Лук'яненко Л. Український правозахисний рух//Вільне слово. 1990. № 7.

ІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Антонович В. Источники для истории Южной и Западной России. К., 1881.

Грушевський М. Развитие украинских изучений//Украинский народ в его прошлом и настоящем. Петербург, 1914. Т. I.

Клепатський П. Огляд джерел до історії України. Кам'янець-Подільський, 1920. Т. I.

Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Прага, 1923.

Багалій Д. Нарис української історіографії. К., 1923, 1926. Т. I—II.

Кревецький І. Українська історіографія на переломі//Записки НТШ. Львів, 1924. Т. 134—135.

Гермайзе О. Українська історична наука за останнє десятиліття//Студії з історії України. К., 1929. Т. II.

I. ПРАІСТОРІЯ І РАННЯ ІСТОРІЯ

(200 000 р. до н. е.— IX ст. н. е.)

Найдавніші сліди перебування людини на Україні датуються *давнім періодом кам'яної доби, раннім палеолітом* (приблизно 200 000 р. до н. е.). Їх відкрито, зокрема, у Південному Криму (стоянки Кіік-Коба), у Приазов'ї (Амвросіївка), у Дніпровському Надпоріжжі (Круглик), на Волині, Житомирщині та інших місцях. За середнього палеоліту (100 000—40 000р. тому) число людей істотно збільшилося. З цього часу відомі стоянки в Криму (Кіік-Коба, Чокурча, Старосілля), над Дніпром (Кодак), над Дінцем (Деркул), над Дністром (Молодове I). В період пізнього палеоліту (40 000—15 000 р. тому) майже вся територія України була заселена людьми. З цієї доби відомі стоянки на Дністрі (Молодове V), у басейні рік Горині (Городок) і Тетерева (Радомишль), на території Києва (Кирилівка), на Десні (Мізин, Новгород-Сіверський, Пушкарі, Чулатів), на Полтавщині (Гінці) та інші. За палеоліту люди займалися полюванням і збиральництвом, відкрили спосіб штучного добування вогню. Основою суспільного устрою був матриархат.

У перехідній добі мезоліту (10 000—7000 р. до н. е.) почало розвиватися рибальство, приручено собаку, людина користується луком. Пам'ятки цієї доби є в Криму (Таш-Аір, Мурзак-Коба, Заміль-Коба), на нижньому Дністрі (Гребеники) та інші. За мезоліту започатковано формування первісної племінної організації (радянська історіографія називає її первіснообщинним ладом).

За неоліту (7000—3000 р. до н. е.) населення території України переходить до хліборобства — тут сіють просо, ячмінь, пшеницю, овес, коноплі тощо; одомашнено биків, овець, кіз, свиней, коней, розвивається скотарство. Люди виготовляли глиняний посуд, почали виробляти тканини. Неолітичні пам'ятки відкрито на всій території України; особливе значення мають Маріупольський могильник та наскельні малюнки Кам'яної могили біля Мелітополя.

Хліборобство і скотарство були дуже розвинені серед племен трипільської культури (4000—2000 р. до н. е., назва походить від села Трипільля біля Києва, де 1896 р. були вперше відкриті пам'ятки цієї культури), які заселяли Подніпров'я, особливо Правобережну Україну, а також Подністров'я. Ця

культура належала найбільш розвиненій групі племен того часу. Ці племена були обізнані з обробітком заліза, міді, вміли виготовляти знаряддя праці, зброю, оздобу, будувати прямокутні наземні житла з дерев'яним каркасом, ліпити досконалий гончарний посуд, прикрашений поліхромною або промальною орнаментациєю у формі спіралей, стрічок та інших композицій. Знахідки трипільської культури досліджено в селах Луці-Врублівецькій і Ленківцях над середнім Дністром, в урочищі Коломийщина на Київщині, в селах Володимирівці у Степовій Україні, Шипинцях на Буковині, у могильнику на Червоному хуторі біля Києва.

Паралельно з трипільською культурою або трохи пізніше на території Лівобережної, а після 2000 р. і на Правобережній Україні розвивалася культура скотарських племен, які виробляли предмети з міді й бронзи (кінець IV — початок I тисячоліття). За цього періоду, завдяки зміні у господарській діяльності людини і ростові значення скотарства, головну роль у виробничому житті почав відігравати чоловік, що привело до виникнення патріархального ладу.

У 3000—2000 р. до н. е. степові та частина лісостепових районів Лівобережжя були заселені скотарсько-хліборобськими племенами ямної культури (Михайлівське поселення), пізніше — племенами катакомбної і зрубної культур, які розводили рогату худобу і коней та вели обмін із сусідніми племенами Кавказу і Середземномор'я. У правобережних районах Полісся і частково в лісостеповій смузі, як також на територіях Білорусії і Польщі, пізнішій прабатьківщині слов'ян, у II тисячолітті до н. е. існувала група хліборобсько-скотарського населення, з якої утворилися племена культури шнурової кераміки. У середині II тисячоліття до н. е. на Правобережжі Дніпра виникло кілька племінних об'єднань. Серед них була й група племен комарівської культури, яка заселяла лісову і лісостепову територію від верхнього Дністра до Дніпра і частини — Лівобережжя.

Наприкінці II — на початку I тисячоліття до н. е. у Південній Україні, у сточищах Богу (Південний Буг) і Дніпра з'являється хліборобсько-скотарське плем'я киммерійців — перше плем'я на території України, назва якого збереглася у тогочасних грецьких (Гомер в «Одіссеї») і асирійських джерелах. Киммерійці почали вживати залізо. За залізної доби (VIII ст. до н. е. — перші століття до н. е.) завдяки залізним знаряддям розвинулися хліборобство і ремесла.

У VIII ст. до н. е. з Азії в степову Південну Україну переселилися кочові племена скитів (іранського походження), які

Lewytkyj B. Die Sowjetukraine 1944-1963. Köln; Berlin, 1964.

Саневич А. В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії. К., 1967.

Чорновіл В. Лихо з розуму. Париж, 1967.

Chornovil V. The Chornovil Papers. New York; Toronto, 1968.

Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Мюнхен, 1968; Вітчизна. 1990. № 5—8. Англ. вид.: Internationalism or Russification? London, 1968. 2-е вид.: 1970. Перевид.: New York, 1974.

Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: Матеріали/Ред. І. Г. Сирник. Вінніпег; Нью-Йорк; Лондон, 1969.

Лещенко Л. О. Україна на міжнародній арені (1945—1949). К., 1969.

Українська інтелігенція під судом КДБ. Б. м.: Сучасність, 1970.

Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні. Торонто, 1970. Англ. вид.: Торонто, 1968.

Lewytkyj B. Die Sowjetische Nationalitätenpolitik nach Stalins Tod (1953—1970). München, 1970.

Ferment in the Ukraine: Documents by V. Chornovil, I. Kandyba, L. Lukyanenko, V. Moroz, and others/Ed. M. Browne. New York; London, 1971.

Lewytkyj B. Politische Opposition in der Sowjetunion 1960—1972: Analyse und Dokumentation. München, 1972.

Szczesniak A. B., Szota W. Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973.

Непогасний огонь віри: Збірник на пошану полковника Андрія Мельника, Голови Проводу Українських Націоналістів/Ред. З. Книш. Париж, 1974.

Moroz V. Report From the Beria Reservation/Ed. and trans. J. Kolasky. Toronto, 1974.

Moroz V. Boomerang: The Works. Baltimore, 1974.

Wexler P. Purism and Language: A Study of Modern Ukrainian and Belorussian Nationalism, 1940-1967. Bloomington, 1974.

Ukraine in the Seventies/Ed. P. J. Potichnyj. Oakville (Ont.), 1975.

Мороз В. Есеї, листи, документи. Мюнхен, 1975.

Sawczuk K. The Ukraine in the United Nations Organization 1944-1950. Boulder co., 1975.

Osadchy M. Cataract. New York, 1976.

Sverstiuk Ie. Clandestine Essays. Cambridge (Mass.), 1976.

The Ukrainian Herald. Issue 7-8. Ethnocide of Ukrainians in the USSR/Intro. R. Conquest. Baltimore, 1976.

Літопис УПА/Ред. Є. Штендера, П. Потічний. Торонто, 1976—1988. Т. 1—17.

Plyushch L. History's Carnival: A Dissident's Autobiography. New York; London, 1977.

Ethnocide des Ukrainiens en URSS. Documents IV (Le Messager Ukrainien)/Preface de Alain Besancon. Paris, 1978.